

- ¹⁴ Constituția din 1 Iulie 1866 Hamangiu C. Codul General al României. – Vol.I:Legi uzuale. – București,1903. – P.7.
- ¹⁵ Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас... – С.215, 217-218; Dobos F. Zece ani de viața agricolă... – P.154.
- ¹⁶ Patrascanu L. Reforma agrară... – P.50, 51, 57, 125.
- ¹⁷ Legea pentru reforma agrară din Basarabia din 13 Martie 1920 //Hamangiu C. Codul general al României. Legi uzuale. 1919-1922. – Vol. IX-X. – București: Editura librării "Universală", 1923. – P.265-270; Legea pentru reforma agrară din Bucovina din 30 Iulie 1921 // Ibidem. – P.815-833.
- ¹⁸ Patrascanu L. Reforma agrară... – P.59, 61.
- ¹⁹ Ibidem. – P.64, 66.
- ²⁰ Ibidem. – P. 66, 69-70.
- ²¹ Нариси з історії Північної Буковини... – С.271.
- ²² Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне... – С.167, 169; Dobos F. Op. cit. – P.158, 159, 162.
- ²³ Patrascanu L. Reforma agrară... – P.66-67; Кобилянський С.Д. З історії проведення аграрної реформи на Північній Буковині... – С.41-42.
- ²⁴ Patrascanu L. Reforma agrară... – P.84; Кобилянський С.Д. З історії проведення аграрної реформи... – С.42-47; Час.- 1937.– 30 грудня; Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне... – С.170, 172-173.
- ²⁵ The agrarian reform in Roumania and its consequences from the last official figures till the end of 1924. – Bucuresti: Cartea Romaneasca, 1925. – P. 4; Кобилянський С.Д. З історії проведення аграрної реформи... – С.44; Курило В.М. У боротьбі за визволення... – С.23.
- ²⁶ Час. – 1931. – 16 липня; Кобилянський С.Д. З історії проведення аграрної реформи... – С.48, 50-51; Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне... – С.171; Державний архів Чернівецької області. – Ф.12. – Оп.1. – Спр.1552. – Арк.2,5.
- ²⁷ Relații agrare și mișcări țărănești în România... – P. 546.
- ²⁸ Legea pentru Reforma Agrară din Bucovina (Publicată în Monitorul Oficial No. 93 din 30 iulie 1921). București. – Part. II., capit. IX., Art.61. – P. 24.
- ²⁹ Relații agrare și mișcări țărănești în România... – P. 558.
- ³⁰ Ibidem. – P. 564.
- ³¹ Relații agrare și mișcări țărănești în România. /Inst. de Istorie. – București.: Editura politică, 1967. – P. 543.
- ³² Hrenciuc D. Provocările vecinătății... – P.227.
- ³³ Ibidem. – P. 230-231.
- ³⁴ Див.: Hrenciuc D. Provocările vecinătății... – P. 232-233.
- ³⁵ Relații agrare și mișcări țărănești în România... – P. 569.
- ³⁶ Adevărul. – 1921. – 1, 2 iulie.
- ³⁷ Adevărul. – 1923. – 5 aprilie.
- ³⁸ Covalciuc D. Oпришені, un sat la răspântiile istoriei. – Cernăuți: Zelena Bucovina, 2008. – P. 180-181.
- ³⁹ Ibidem. – P. 181-183.
- ⁴⁰ Ibidem. – P.184-185.
- ⁴¹ Ibidem. – P.186.
- ⁴² Ibidem. – P.187.

УДК:94(100) "1941/1945":27

© Ольга Онутчак (Чернівці)

ЕВОЛЮЦІЯ "НІМЕЦЬКОГО ПИТАННЯ" У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ та СРСР У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті автор розглядає проблему міжнародного врегулювання так званого "німецького питання", його виникнення, формування та еволюцію у ході Другої світової війни. Подається періодизація основних етапів історії цього питання у 1941 – 1945 рр.

Ключові слова: "німецьке питання", поділ держави, післявоєнне врегулювання, держави-союзники, зони окупації, зона "Великого Берліна".

Онутчак О.

Эволюция "германского вопроса" во внешней политике западных государств и СССР в период Второй мировой войны

В статье автор рассматривает проблему международного урегулирования так называемого "германского вопроса", его возникновение, формирование и эволюцию в ходе Второй мировой войны. Подается периодизация основных этапов истории этого вопроса в 1941–1945 гг.

Ключевые слова: "германский вопрос", разделение государства, послевоенное урегулирование, государства-союзники, зоны оккупации, зона "Большого Берлина".

Onutchak O.

The Evolution of "German Question" in the Foreign Policy of Western Powers and USSR in World War II Period

In this article the author considers the problem of international settlement so-called "German question", its appearance, formation and evolution during World War II. Periodization of main stages in the history of this question in 1941 – 1945 is provided.

Key words: "German question", separate of state, postwar settlement, state-allies, zones of occupation, zone "of Great Berlin".

Політика великих держав-перможниць стосовно "німецького питання" завжди була об'єктом активного вивчення німецькими та російськими істориками. Але доки існувала "холодна війна" та дві самостійні німецькі держави, об'єктивно висвітлювати цю проблематику було складно. Для

більшості праць того часу, як радянських, так і зарубіжних, характерна заідеологізованість та вибірковість джерел. Як наслідок, низка питань або випала із історичного аналізу, або трактувалася у заданому ідеологічному ключі.

Події, що відбулись у світі у 1990-ті рр., суттєво вплинули на висвітлення досліджуваної проблеми. Об'єднання Німеччини і розпад Радянського Союзу сприяли відкриттю багатьох недоступних раніше архівних документів, що дозволило вченим по-новому поглянути на позиції західних держав та СРСР щодо “німецького питання” у ході Другої світової війни. Особливо активно цей процес розпочався у наукових колах Росії та ФРН. Зокрема, помітну роль у дослідженні “німецького питання” відіграють наукові доробки головного наукового співробітника Відділу історії міжнародних відносин Інституту загальної історії РАН О. Філітова¹, якому на основі глибокого аналізу праць російських та зарубіжних істориків, а також на основі широкого кола джерел з розсекречених на початку 1990-х рр. російських та закордонних архівів вдалося детально дослідити етапи еволюції німецького питання в більш широкому часовому проміжку, що дозволило йому простежити динаміку загострення міжнародної ситуації через його неврегульованість та зробити ґрунтовні висновки про трансформацію радянської політики щодо нього. Наукові праці О. Філітова є одними з кращих комплексних досліджень німецької проблеми в сучасній російській історіографії.

Однією із найвизначніших ознак “холодної війни” було “німецьке питання”. Не випадково її закінчення асоціюється з падінням Берлінського муру (у ніч з 9 на 10 листопада 1989 р.), подією, яка відкрила шлях до об'єднання Німеччини і остаточного врегулювання “німецького питання”, яке довгий час було однією із найважливіших складових військово-політичної конфронтації між Радянським Союзом, з одного боку, та США – з другого. Врегулювання німецької проблеми у післявоєнний період було своєрідним “лакмусовим папірцем” взаємовідносин між західними державами (США, Великобританією, Францією) і СРСР. Актуальність дослідження витоків “німецького питання”, його місця у післявоєнних міжнародних відносин зумовлюється необхідністю об'єктивного вивчення історичного досвіду вирішення кризових ситуацій в умовах існування біполярної системи світу періоду “холодної війни”.

Друга світова війна поставила перед союзними державами – СРСР, США та Великобританією виключні за масштабом і значенням завдання післявоєнного устрою світу.

Широкомасштабна агресія, здійснена гітлерівською Німеччиною, спонукала правлячі кола держав антигітлерівської коаліції до пошуків такої моделі міжнародних відносин, у якій Німеччина не змогла б вдатися до нової агресії. Водночас така мета ускладнювалася тим, що під час розробки післявоєнного майбутнього Німеччини, у таборі союзників, ще у період із 1941 по 1945 р. з'явилися серйозні розбіжності, що спричинило появу так званого “німецького питання”.

Варто зазначити, що “німецьке питання” впродовж Другої світової війни зазнало значної еволюції, яка була спричинена зміною геополітичних інтересів основних учасників антигітлерівської коаліції з огляду на зміну розстановки сил на військових фронтах дій. Саме тому важливим є визначення основних етапів розвитку німецького питання впродовж 1941–1945 рр. та висвітлення стратегічних ліній у планах та намірах СРСР, США і Великобританії.

Умовно можна виділити перший етап, який охоплює період з 1941 по 1942 р. Саме на початку 1941 р. вперше з'явилися ідеї поділу Німеччини на низку окремих регіонів та їхнє входження до складу інших держав. Позиція Радянського Союзу формувалася під впливом поглядів Й. Сталіна. Напередодні радянсько-англійських переговорів, що мали відбутися у грудні 1941 р., посол СРСР у Лондоні І. Майський, посилаючись на висловлювання прем'єр-міністра Великобританії У. Черчілля та міністра закордонних справ А. Ідена, повідомив, що, на думку радянської сторони, ліквідувати німецьку небезпеку у майбутньому можна лише шляхом повного роззброєння Німеччини, принаймні, на ціле покоління, розподілу її на частини, передусім, відокремленням Пруссії від решти Німеччини.

Дотримуючись таких поглядів, Й. Сталін у ході зустрічі з А. Іденом у Москві 16 грудня 1941 р. підтвердив позицію СРСР щодо післявоєнного майбутнього Німеччини, яка передбачала наступні пункти: компенсацію збитків жертвам агресії, повне роззброєння Німеччини, скасування аншлюсу і відновлення суверенітету Австрії, поділу Німеччини на низку самостійних держав, відокремлення від неї територій Східної Пруссії східніше лінії р. Одер. Він заявив, що “абсолютно необхідним є послаблення Німеччини, у першу чергу шляхом відокремлення Рейнської області з її промисловим потенціалом від решти Пруссії. Яким чином має бути оформлена подальша доля Рейнської області, у вигляді незалежної держави чи протекторату, за словами Й. Сталіна, можна буде обговорити у майбутньому. Важливим є саме відокремлення. Австрія повинна стати незалежною державою. Можливо, що так само варто було б вчинити і з Баварією”².

Згаданий проект мав нерівнозначний характер. Питання репарацій і демілітаризації Німеччини були положеннями принциповими та у подальшому стали інтегральними елементами післявоєнного мирного врегулювання, натомість ідея створення на німецькій території низки самостійних держав носила явно кон'юнктурний, тактичний характер. Й. Сталін у даному випадку з політичною метою просто вирішив підтримати британського прем'єра У. Черчілля, для якого сепарація Німеччини була, принаймні на 1941 р., невідмінним імперативом у розбудові майбутнього європейського порядку³.

У ході Другої світової війни політичне керівництво Великобританії дотримувалося думки, що за наявності високого рівня індустріального розвитку Німеччини, навіть після її військової поразки, 80 млн німців, які проживають у Європі, становитимуть загрозу для Великобританії як держави-гегемона на європейському континенті. Прем'єр-міністр Великобританії У. Черчілль шукав такий варіант вирішення проблеми, який би ослабив Німеччину до тієї міри, яка б відповідала інтересам збереження домінуючого становища Великобританії у західній частині європейського континенту. Офіційний Лондон вважав, що вирішення німецької проблеми необхідно шукати у трансформації Німеччини з великої держави на регіональну шляхом її сепарації та повернення до стану, у якому вона перебувала до об'єднання у 1871 р.⁴

Водночас втілення у життя даного плану спричинило би порушення стратегічної рівноваги у Європі. На тлі зростаючої військової могутності СРСР такий варіант був теж небезпечним. Саме тому, у ході візиту У. Черчілля до Москви у серпні 1942 р., “німецьке питання” розглядалося лише дотично. Британський прем'єр У. Черчілль заявив, що “у Німеччині потрібно знищити прусський мілітаризм”. Натомість Й. Сталін дотримувався думки, що, “крім цього, необхідно послабити Німеччину шляхом відокремлення від неї Рурської області”⁵.

Одним з етапів в еволюції німецького питання є період з 1943 по 1944 р., коли формування планів його врегулювання набуває провідного значення у зовнішньополітичних відомствах союзних держав.

У ході розробки цих планів було введено в дію спеціальні комісії при НКЗС з питань мирних угод і мирного влаштування на чолі із заступником наркомів закордонних справ СРСР М. Литвиновим. На неї, зокрема, була покладена підготовка матеріалів з “німецького питання”. Ця робота була доручена членам комісії Я. Суриці, Є. Тарле і Д. Мануїльському. До роботи з вивчення проблеми долучалися інші особи, що не входили до складу комісії.

Член комісії Я. Суриц у жовтні 1943 р. надав довідку “Децентралізація Німеччини”, де виклав свої погляди щодо роздроблення Німеччини, запропонувавши декілька варіантів. Щонайменше, пропонувалося відокремити від Німеччини Східну Пруссію, Сілезію і Вестфальсько-Рейнську провінцію. Академік Є. Тарле 11 жовтня 1943 р. також надає кілька коротких записок, у яких подавалися варіанти сепарації країни та утворення північної і південної федерацій німецьких держав.

Згодом М. Литвинов, 16 жовтня 1943 р., направив В. Молотову записку про можливе обговорення “німецького питання” на Московській конференції міністрів закордонних справ трьох держав. У четвертому пункті документа пропонувалося, зокрема, вважати роздроблення Німеччини однією з найважливіших гарантій знищення німецького мілітаризму, йшлося про скорочення територій Пруссії шляхом відокремлення Рейнської провінції і Вестфалії та про можливе утворення окремих держав із Нассау, Вюртемберга і Бадена, Баварії, Саксонії. Крім цього, пропонувалося повернення Судетської області до складу Чехословаччини, відокремлення Ельзасу-Лотарингії, надання самостійності Австрії⁶.

Напередодні Московської конференції у НКЗС було зіставлено план можливої тактики, якої треба дотримуватися у ході обговорення питання “Поводження з Німеччиною та іншими ворожими країнами у Європі”⁷. У документі, завізованому заступником народного комісара закордонних справ СРСР А. Вишинським, зазначалося, що Радянський Союз готовий іти на суттєві поступки у “німецькому питанні”, зокрема, схвально відреагувати на будь-які конкретні пропозиції англійської та американської сторін.

До узгодження курсу відносно країн фашистського блоку Великобританія разом із США приступили вже у 1942 – 1943 рр. Саме тоді була підготовлена значна кількість матеріалів щодо майбутнього статусу Німеччини, включаючи її сепарації. З цією метою у березні 1943 р. до Вашингтона прибув англійський міністр закордонних справ А. Іден. Висловлюючи позицію свого уряду відносно майбутнього Німеччини, він заявив державному секретарю США К. Хеллу та його заступнику С. Уеллесу, що єдиною можливістю усунення у майбутньому загрози з боку Німеччини є

її роздроблення. При цьому А. Іден висунув власний план, який передбачав входження Східної Пруссії до Польщі або до Радянського Союзу, відокремлення Пруссії від решти Німеччини та створення на цій території декількох суверенних держав.

Президент США Ф. Рузвельт концептуально погоджувався із пропозиціями А. Ідена. Водночас США приділяли значну увагу тому, щоб Німеччина не опинилася під переважаючим впливом будь-якої з європейських держав. У Вашингтоні вважали, що важливим засобом запобігти такому розвитку подій повинно стати створення міжнародної організації безпеки, за посередництва якої США змогли б здійснювати свій вплив на післявоєнний статус Німеччини.

Ініціатива скликання Московської конференції належала Великобританії і США, які побоювалися залишитися осторонь від вирішення “німецького питання”. Переконливим свідченням їхньої зацікавленості є те, що із 17 пунктів порядку денного конференції 12 – були запропоновані англійською стороною, 2 – Сполученими Штатами, 2 – спільно західними державами і лише одне питання про скорочення термінів війни – висунуте Радянським Союзом, а саме питання про відкриття другого фронту в Європі і дотримання США та Англією своїх союзних зобов’язань⁸.

На Московській конференції питання щодо сепарації Німеччини було обговорено при розгляді документа США “Основні принципи капітуляції Німеччини”⁹. У ньому зазначалося, зокрема, що у політиці щодо Німеччини, союзники повинні виходити із визнання нею повної поразки; окупації всієї німецької території та встановлення повного контролю над її політичним та економічним життям; висування репараційний принцип, згідно з яким Німеччина була зобов’язана забезпечити відшкодування матеріальних збитків, завданих її збройними силами СРСР та іншим союзникам і окупованим країнам; передбачалася повна демілітаризація. Щодо майбутнього політичного устрою Німеччини, то, на думку американського уряду, потенційна загроза загальній безпеці з боку Німеччини може бути зменшена у разі децентралізації її політичної структури.

При обговоренні американського документа міністр закордонних справ Великобританії А. Іден висловився за роздроблення Німеччини на окремі держави чи, принаймні, відокремлення Пруссії від решти Німеччини шляхом сприяння появі сепаратних рухів на її території, але не виключаючи і застосування сили. Однак він підкреслив, що остаточної думки у його уряду з цього питання ще немає.

Стримана дипломатична поведінка держсекретаря США К. Хелла стала свідченням того, що вивчення цього питання ще тривало і саме тому уряд Сполучених Штатів зайняв вичікувальну позицію.

Радянське керівництво в особі В. Молотова не володіло яким-небудь конкретним сценарієм вирішення “німецького питання”, але роздроблення не виключалося. У таємному протоколі Московської конференції про політику щодо поводження з Німеччиною було занотовано: “Відбувся обмін думками, який показав однаковість з основних питань. Питання передано для детального опрацювання у Європейську консультативну комісію (ЄКК)”¹⁰.

На Тегеранській конференції керівники трьох держав зайняли більш визначені позиції. На останньому засіданні 1 грудня 1943 р. президент США Ф. Рузвельт прямо запропонував обговорити “німецьке питання” і виклав план її роздроблення на п’ять незалежних держав. Крім того, він запропонував виділити під управління Об’єднаних Націй райони Кільського каналу та Гамбурга, зазначаючи, що його пропозиції є попередніми¹¹.

У. Черчілль також недвозначно висловився за поділ Німеччини, запропонувавши ізолювати Пруссію і відокремити південні провінції Німеччини для включення їх у майбутньому до Дунайської федерації¹².

Й. Сталін виступив за поділ Німеччини, надавши перевагу плану Ф. Рузвельта. Стосовно пропозицій Черчілля він сказав: “Мені не подобається план об’єднання нових держав... Якщо ми збираємося дробити Німеччину, то не потрібно створювати нежиттєздатного об’єднання дунайських держав... Я не знаю, чи потрібно створювати 4, 5 чи 6 самостійних німецьких держав. Це питання потрібно обговорити. Але для мене є зрозумілим, що потрібно дробити, а не створювати нові об’єднання”¹³. При цьому Сталін зазначив, що немає жодної можливості, яка могла б виключити об’єднання Німеччини. Було вирішено передати це питання на розгляд ЄКК.

Отже, основні стратегічні лінії союзників щодо “німецького питання” втілювалися у діяльності їхніх делегацій у Європейській консультативній комісії (рішення про створення якої було ухвалено на Московській конференції) та того органу, який займався виробленням директив для неї – Комісії з питань перемир’я, створеної рішенням Раднаркому від 4 вересня 1943 р. Напрацювання цієї комісії, яку очолював К. Ворошилов, втілювалися у конкретні домовленості союзників, які спочатку були кодифіковані в ЄКК, а згодом стали базою основоположних документів антигітлерівської коаліції з

“німецького питання” – Декларації про поразку Німеччини і Потсдамської угоди. Незважаючи на розбіжності, союзникам вдалося виробити узгоджений документ щодо безумовної капітуляції Німеччини, який 25 липня 1944 р. був затверджений ЄКК. Даний документ був розрахований на те, що центральна влада Німеччини підпише та вживе заходів з його реалізації. Однак, розвиток подій у Німеччині призвів до того, що до моменту її поразки у країні не було влади, здатної виконати умови капітуляції. Передбачаючи таку ситуацію, союзники розробили і узгодили в ЄКК Декларацію про поразку Німеччини і про взяття урядами СРСР, Англії та Франції на себе верховної влади у Німеччині. За змістом декларація не відрізнялася від положень документа про безумовну капітуляцію Німеччини, підготовленого та ухваленого в ЄКК 25 червня 1944 р. Декларація про поразку Німеччини і про взяття на себе союзними державами влади у Німеччині була затверджена ЄКК 12 травня 1945 року¹⁴.

Архівні фонди “Комісії Ворошилова” свідчать про те, що вона базувала свою роботу, виходячи із двох завдань: збереження єдності німецької держави (включаючи урядовий апарат), а також продовження і навіть зміцнення у післявоєнний період співробітництва держав антигітлерівської коаліції. Зберігаючи, звичайно, певну обережність щодо політики країн Західної Європи та Північної Америки, члени комісії, включаючи його голову, одночасно демонстрували готовність до певної міри поступитися в ідеологічних догмах, основним постулатом яких була неминучість майбутнього конфлікту Німеччини з “буржуазними державами”.

Досить важко знайти у розробках “Комісії Ворошилова” програму підготовки комуністичного захоплення влади у всій Німеччині чи сепарації Німеччини на низку дрібних держав. Аналізуючи версію про те, що комісія планувала так званий проміжний варіант між завоюванням Німеччини у цілому та її роздробленням, а саме варіант її розподілу на дві частини – східну і західну, з проведенням кордону між ними по лінії дотику військ СРСР, з одного боку, і західних держав – з другого, яка стала реальністю у післявоєнній Німеччині, російський історик О. Філітов доводить, що доказова база такої версії досить слабка та ґрунтується лише на двох фактах: у свій перший період діяльності “Комісія Ворошилова” приділяла головну увагу питанню демаркаційної лінії між радянською і західними зонами окупації, а при розподілі повноважень між загальносоюзними і зональними структурами надавалася перевага останнім¹⁵.

Англійський представник У. Стренг 15 січня 1944 р. вніс на розгляд ЄКК пропозицію з питання про зони окупації Німеччини на три частини – східну, північно-західну і південно-західну, призначені відповідно для окупації радянськими збройними силами, англійськими, американськими військами та з можливим залученням Франції. Участь останньої набула надзвичайно важливого значення для Великобританії, яка ще на Московській конференції поставила питання про допуск Франції до післявоєнного врегулювання (незважаючи на те, що у даний період вся її територія була ще окупована німецькими військами), оскільки Лондон розглядав Францію як важливого союзника у реалізації своїх міжнародних амбіцій та як невід’ємний інструмент противаги Радянському Союзу¹⁶.

Різноманітні радянські варіанти поправок до британського проекту зонального розмежування у Німеччині переслідували швидше за все досягнення паритету стосовно західних союзників. Якщо ті претендували на розміщення своїх гарнізонів у центрі радянської зони (Берліні), то висунуті у відповідь ідеї спільної із союзниками окупації Гамбурга і Шлезвіг-Гольштейна чи поділу Берліна на дві рівні за територією сектори, у принципі, не були позбавлені логіки. Варто зазначити, що всі ці поправки були у кінцевому підсумку зняті, і британський проект був ухвалений практично без змін¹⁷.

Вироблені Європейською консультативною комісією чотиристоронні угоди, що безпосередньо регулювали питання порядку і механізму окупації, зокрема й Берліна, стали невід’ємною частиною детально розробленої програми розвитку Німеччини після її звільнення від фашизму. 12 вересня 1944 р. був підписаний “Протокол угоди між урядами Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Сполученими Штатами Америки і Об’єднаного королівства про зони окупації Німеччини”. Цей протокол зі змінами, прийнятими 14 листопада 1944 р. і 26 серпня 1945 р., встановлював, що “Німеччина... буде поділена з метою окупації на три зони..., а також буде виділений особливий район Берліна для спільної окупації трьома державами”, його територія ділитиметься на сектори, а для спільного управління районом “Великого Берліна” створюється міжсоюзна комендатура у складі трьох комендантів, визначених відповідними головнокомандуючими. Протокол передбачав, що “район Берліна буде спільно зайнятий збройними силами” трьох держав (мова йшла про територію так званого “Великого Берліна”, визначеної законом від 27 квітня 1920 р.). “З цією метою, територія “Великого Берліна” ділиться на три частини: Північно-східна частина “Великого Берліна”... буде зайнята збройними силами СРСР; Північно-західна частина “Великого Берліна”... буде зайнята

збройними силами Об'єднаного королівства Великобританії; Південна частина “Великого Берліна”... буде зайнята збройними силами Сполучених Штатів Америки”¹⁸.

Оскільки у листопаді 1944 р. Франція стала повноправним членом ЄКК, постало питання про її участь в окупації Німеччини. На Кримській конференції це питання було узгоджено і для Франції виділялася зона, яка складалася із частини англійської зони у складі Саару, Пфальца і частини Рейнської області та Баден-Бадена зі складу американської зони.

“Угода про контрольний механізм у Німеччині”¹⁹ у редакції від 1 травня 1945 р. передбачала створення чотиристороннього контрольного органу із головнокомандувачів чотирьох держав, що отримав назву Контрольної ради, а також конкретизував постанови Протоколу від 12 вересня 1944 р. відносно чотиристороннього управління та установлював, що міжсоюзна комендатура буде діяти під спільним керівництвом Контрольної ради. У пункті 4 статті 3 на Контрольну раду покладалося керівництво через відповідні органи адміністрації “Великого Берліна”.

На завершальному етапі війни у 1945 р. післявоєнне врегулювання набуло невідкладного характеру. Це період остаточного оформлення післявоєнних планів політичного устрою Німеччини лідерами антифашистської коаліції, отже, його можна виділити в окремих етап.

Для розробки завдань післявоєнного устрою було скликано нараду керівників СРСР, США і Великобританії у Потсдамі, неподалік від Берліна (проходила з 17 липня по 2 серпня 1945 р.). Центральне місце у роботі Потсдамської конференції займало “німецьке питання”.

У політичному та економічному планах щодо Німеччини, підтверджених конференцією, зазначалося, що має бути забезпечено:

- повне роззброєння і демілітаризація Німеччини, ліквідація всієї німецької промисловості, яка може бути використана для військових потреб;
- знищення націонал-соціалістичної партії, її філій і підконтрольних організацій. Заборона будь-якої нацистської і мілітаристської пропаганди;
- остаточна реконструкція німецького політичного життя на демократичних засадах.

На конференції було вирішено, що державне управління Німеччини буде здійснюватися за зонами окупації. Питання, що стосувалися Німеччини у цілому, перебували у розпорядженні Контрольної ради. Німеччина вийшла з війни, зберігши свої довоєнні кордони. З її складу було вилучено Східну Пруссію, більша частина якої була передана Польщі, а місто Кенігсберг з прилеглими районами – Радянському Союзу.

Із розгромом фашистського блоку та поразкою спільного ворога у 1945 р., зникла основа антигітлерівської коаліції. Суттєві зміни у розподілі ролей великих держав на міжнародній арені та у співвідношенні сил між ними, корінні розбіжності соціально-політичного ладу, систем цінностей та ідеологій Радянського Союзу, з одного боку, та країн Західного світу, передусім Сполучених Штатів, – з другого, стали вагомими факторами розколу союзу переможців і переходу до протистояння між СРСР і західними державами. Очевидно, що цього неможливо було уникнути²⁰.

Отже, 1945 р. приніс фундаментальний “поворот” у концептуальному підході до “німецького питання”, хоча у конкретній політиці він припав на пізніший період. Цей поворот полягав у тому, що акцент у плануванні переносився із союзної співпраці у побудові єдиної демократичної Німеччини на досягнення власних пріоритетних цілей у міжнародній політиці, і, насамперед, це стосувалося Радянського Союзу та Сполучених Штатів, що не могло не діяти у бік посилення конфронтації між союзниками й призвело до прогресуючої розбіжності у баченні моделі розвитку на сході та на заході країни.

Можна назвати принаймні три фактори, що визначили специфіку “повороту 1945 р.”. По-перше, капітуляція Німеччини відбулася за обставин, що не відповідали очікуванню і, виходячи з яких, будувалося союзне планування. Ретельно розроблені документи ЄКК фактично виявилися недоцільними, і підписання акта про закінчення війни у Європі призвело до ситуації правового вакууму, коли кожен зональний головнокомандувач (а точніше – кожен відповідний уряд країн-союзників) отримував повну свободу дій. А відсутність центрального німецького уряду (чи принаймні адміністративного апарату) ще більше акцентувала цей вакуум. По-друге, внутрішньополітична ситуація у Польщі й Чехословаччині змушувала радянську сторону погоджуватися з край суворими заходами урядів цих країн відносно німецького населення, що там проживало, а також із набагато радикальнішим (не на користь німців) рішенням про новий німецько-польський кордон. Якщо ще на початку 1944 р. радянський уряд не приділяв особливої уваги встановленню кордону по Одру – Західна Нейсе, а як, принаймні, запасний варіант радянське планування передбачало для СРСР роль своєрідного арбітра у територіальному врегулюванні між Польщею і Німеччиною, то вже через рік “пропольська” позиція стала очевидною. Це, у свою чергу,

спочатку розбіжностей не виникало, то питання розмежування царин впливу у Німеччині стало причиною суперечностей.

Завершальний етап еволюції “німецького питання” припадає на 1945 р., коли остаточно формується політика держав антигітлерівської коаліції щодо Німеччини та закріплюється у низці міжнародно-правових документів.

Разом з тим, успіх дій Червоної армії на завершальних етапах війни і зростання престижу Радянського Союзу серед широкої громадськості країн Західної Європи та Північної Америки сприяли зростанню побоювань США та Великобританії щодо розширення впливу комуністичної ідеології у світі. Саме за цих обставин їм здавалося небезпечним дозволити радянській владі захопити контроль над переможеною Німеччиною. Незважаючи на те, що вона була повністю деморалізованою та розбитою в економічному, політичному плані, це була велика центральноєвропейська країна з потужним ресурсним потенціалом, яка могла стати у перспективі інструментом впливу Радянського Союзу на внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси європейських країн із капіталістичним ладом. Варто зазначити, що Сполучені Штати у своїй європейській політиці прагнули зберегти паритет сил на континенті. Саме тому союзники, не ставлячи під сумнів надання СРСР найбільшої зони окупації у Німеччині з високим промисловим та аграрним потенціалом (оскільки Радянський Союз зазнав найбільших матеріальних та людських втрат, зробив вирішальний внесок у поразку гітлерівської Німеччини), прагнули зберегти контроль над суспільно-політичними та економічними процесами у східній зоні відповідальності Німеччини з метою недопущення розширення царин впливу Радянського Союзу на всю територію Німеччини. Інструментом для цього став чотиристоронній контроль над “Великим Берліном”, який розташувався у центрі радянської зони окупації та західна частина якого стала своєрідним анклавом капіталістичного ладу у майбутній світовій системі соціалізму, що й було причиною виникнення кризових ситуацій навколо нього у майбутньому.

¹ Филитов А. СССР и германский вопрос: поворотные пункты (1941 – 1961) / Алексей Филитов // Холодная война. 1945 – 1963 гг. Историческая ретроспектива. – М., 2003. – С. 223 – 256.

² Тимошенко Е. Послевоенная Германия в советской политике (1945 – 1955 годы): взгляд российских и германских историков / Е. Тимошенко // Новая и новейшая история. – 2006. – № 6. – С. 46.

³ Филитов А. Вказ. праця. – С. 228.

⁴ Трухановский В. Внешняя политика Англии после второй мировой войны / Владимир Трухановский. – М., 1957. – С. 47.

⁵ Цит. за: Кынин Г. Вказ. праця. – С. 96.

⁶ Цит. за: Кынин Г. Вказ. праця. – С. 97.

⁷ Филитов А. СССР и германский вопрос 1941 – 1949. Документы из Архива внешней политики МИД России / А. Филитов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 138.

⁸ Белецкий В. Вказ. праця. – М.: Политиздат, 1979. – С. 38.

⁹ Documents on Berlin 1943 – 1963/ Selected and edited by Wolfgang Heidehlmeyer and Guenter Hindrichs. – Munchen, 1963. – P. 23.

¹⁰ Рошин А. Послевоенное урегулирование в Европе / Андрей Рошин. – М.: Мысль, 1984. – С. 73.

¹¹ Цит. за: Кынин Г. Вказ. праця. – С. 95.

¹² Тегеран – Ялта – Потсдам. Сборник документов (трех конференций стран антигитлеровской коалиции). – М.: Международные отношения, 1971. – С. 52.

¹³ Цит. за: Кынин Г. Вказ. праця. – С. 96.

¹⁴ Мельников Д., Галкин А. СССР и западные державы и германский вопрос (1945 – 1965 гг.) / Дмитрий Мельников, Андрей Галкин. – М., 1966. – С. 96 – 97.

¹⁵ Филитов А. Вказ. праця. – С. 228.

¹⁶ Молчанов Н. Внешняя политика Франции, 1944 – 1954 / Николай Молчанов. – М., 1959. – С. 36.

¹⁷ Филитов А. Вказ. праця. – С. 231 – 232.

¹⁸ Русский архив: Великая Отечественная. – Т. 15. Битва за Берлин (Красная армия в поверженной Германии). [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://militera.lib.ru/docs/da/berlin_45/index.html/ Дата перегляду: 1. 03. 2011 р.

¹⁹ Documents on Berlin 1943 – 1963/ Selected and edited by Wolfgang Heidehlmeyer and Guenter Hindrichs. – Munchen, 1963. – P. 24.

²⁰ Наринский М. Берлинский кризис 1948 – 1949 гг. Новые документы из российских архивов / М. Наринский // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3. – С. 16.

²¹ Цит. за: G. Alperovitz. Atomic diplomacy // An age of conflict. Readings in Twentieth-Century European History / Gar Alperovitz. – Florida Atlantic University, 1997. – P. 232.

²² Фалин В. Так было. Политические воспоминания / В. Фалин // Новая и новейшая история. – 1995 – № 5. – С. 84.